

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Janek Bahovski

**SANGASTE MÕISAKOMPLEKSI KUULUVA REHI
MUINSUSKAITSE ERITINGIMUSED**

Objekti aadress: Sangaste loss, Lossiküla, Sangaste vald, Valgamaa

2008/2009. õ-a. Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituskursuse
lõputöö

Tartu 2009

SISUKORD

Sissejuhatus	3
Ehitusajalooline ülevaade	4
Sangaste mõisa rehi	6
Olemasolev olukord	7
Katus ja konstruktsioon	7
Seinad	7
Vundament	8
Uksed	8
Muinsuskaitse eritingimused	9
Rehe eritingimused	10
Kokkuvõte	11
Kasutatud kirjandust ja teised allikmaterjalid	12
Fotode nimekiri	13
Fotod	14-26
LISAD	
Lisa 1 Mõisaansambli asendiskeem	
Lisa 2 Krundiplaan	
Lisa 3 Rehe vaated	
Lisa 4 Rehe põhiplaan	
Lisa 5 Rehe lõige	
Lisa 6 Fotode asukoht rehe põhiplaanel	
Lisa 7 Rehe kahjustuste kaart	
Lisa 8 Rehe katuse kahjustuste kaart	

SISSEJUHATUS

Käesolev muinsuskaitse eritingimusi käsitlev töö on koostatud Sangaste mõisaansamblisse kuuluva kõrvalhoone rehe (nr. 23253) restaureerimiseks ja remondiks. Ehitusperioodiks on 19. sajandi viimane veerand.

Sangaste mõisakompleks asub Valgamaal, Sangaste vallas, Lossikülas, kuulub tänapäeval Sangaste vallale ja on hetkel antud erakätesse rendile, kus üritatakse koos valla abiga endisele suursugusele mõisakompleksile uuesti elu sisse puhuda.

Teema valikul lähtusin mõisakompleksi kuuluvate hoonete seisukorrast. Kuna küüni hetkeolukord on väga halb ja eelnevatel aastatel koostatud muinsuskaitse eritingimustes “Sangaste mõisaansambli muinsuskaitse eritingimused, restaureerimiskontseptsioon” Tartu, 2004 ja “Sangaste mõisa kõrvalhoonete muinsuskaitse eritingimused restaureerimise, remondi ja projekti koostamiseks” Tartu 2008 pole piisavalt tähelepanu pööratud küünile, siis otsustasin seda lähemalt uurida.

Küünidel on üldiselt väga halb säilivus ja nad asuvad tavaliselt mõisakompleksidest eemal, kus nad jäävad vaateväljast välja ja seejuures ka tähelepanuta.

EHITUSAJALOOLINE ÜLEVAADE

Sangaste mõisa nime võib kohata ürikutes juba 13. sajandil (esmamainitud 1287, kindlustatud mõis asus küll praegusest asukohast läänepool). Mõis on aegade jooksul kuulunud mitmele omanikule. Kõigepealt oli ta Tartu piiskopile kuuluv lauamõis, seejärel kuulus lühikest aega Poola kuninga haldusalasse. Rootsi ajal oli ta lühikest aega erakätes (kuningas Gustav Adolf kinkis mõisa 1626. aastal rüütel Christoph Raskele), misjärel läks reduktsiooni korras tagasi riigi valdusesse. Aja jooksul liideti Sangaste mõisamaadega teiste, Rootsi-Poola sõja käigus, laostunud ning hüljatud 8 mõisa maad. Riigile kuulus mõis kuni aastani 1723, mil Peeter I kinkis ta teenete eest kindral Golovinile. Mõisat haldasid veel teisedki perekonnad, enne kui ta lõpuks, aastal 1808, ostis endale Arpshofenite käest Bergide suguvõsa. Friedrich Georg Magnus von Berg ostis mõisa 1873. aastal tänu Poola asehaldurist onu, Friedrich Wilhelm Rembert von Bergi jäetud pärandusele. Samast aastast alates algas mõisa ümberehitustööde ettevalmistamine, arhitektiks Otto Pius Hippus. Ehitustegevus algas 1878. aastast ning 1883. aastal sai valmis mõisa härrastemaja – ilmselt üks eredamaid historistliku ehitusstiili näiteid meie arhitektuuriloos, otseselt tuginev inglise neogootikale. Härrastemaja ning samas stiilivõtmes ehitatud kõrvalhooned moodustavadki Sangaste mõisakompleksi peamise vaatamisväärsuse. 1907. aastal pandi lossi peahoonesse elektrivalgustus. 1912. aastal tunnistati Sangaste Venemaa parimaks mõisaks.

Eesti Vabariigi ajal 1926. aastal mõis võõrandati, kümned hooned riigistati ning Bergidele jäeti mõisasüda koos neljateistkümne kõrvalhoonega. 1938. aastal krahv von Berg suri ning kaks aastat hiljem müüdi mõisa vara oksjoni käigus. Nõukogude ajal jäi mõisakompleks suuremalt osalt kiratsema. Kapitaalsemad remontehitustööd leidsid aset 1969-70, kui Tartu Plastmasstoodete Katsetehas kohandas härrastemaja ümber pioneerilaagriks, puhkemajaks ning seadis sisse ka keskkütte.

1993. aastal tagastati loss riigi valdusesse ning mõnda aega haldas seda firma Real Reisid. 2000. aastast võttis lossi haldamise üle Sangaste Vallavalitsus.

19. sajandi algusest Bergide suguvõsale kuulunud Sangaste mõisa ehitusajaloo juures saab rääkida kahest ehituslikult aktiivsest perioodist.

Esimene periood oli 19. sajandi alguses, mil rajati rida mõisale vajalikke majapidamishooneid. Alates 19. sajandi algusest mõisasüdamikus paikneva hoonestuse põhiplaan jäi laias laastus samaks kogu mõisa eksisteerimise vältel. Vanu amortiseerunud hooneid renoveeriti või ehitati uusi vanade asemele. Nimetatud ajal valmis ka mõisa tall,

aastal 1813. Lisaks tallile on 19. sajandi alguses ehitatud hoonetest säilinud valitsejamaja, kolmandana säilinud viljaait on ehitatud 19. sajandi teisel veerandil, kuivatikonstruktsioon 20. sajandi algul.

Teiseks aktiivsemaks ehitusperioodiks oli 19. sajandi viimane veerand, mil mõisat valitses Fr. G. M. von Berg. Sellest ajajärgust on tänaseni säilinud markantse härrastemaja kõrval veel veetorn, kastellilaadne tall-tõllakuur ehk ringtall, meierei ehk moonakamaja, rehi, aednikumaja. Samaaegselt härrastemajaga valmis ka veetorn. Tall-tõllakuur ehitati peahoone valmimise järgsetel aastatel ning kuna O. P. Hippus suri 1883. aastal, jätkas tema tööd P. Alisch. Meierei on ehitatud 19. sajandi lõpus.¹

¹ „Sangaste mõisa kõrvalhoonete muinsuskaitse eritingimused restaureerimise, remondi ja projekti koostamiseks“ Tartu 2008, Arhitektibüroo SIIM & PÖLLUMAA OÜ

SANGASTE MÕISA REHI (foto 1) – ühekorruline kelpkatusega hoone, alusmüürid on laotud maakividest, seinteks ja kandekonstruktsioonideks on põletatud tellispostid, mille vahele on laotud seinapalgid.² Katusekonstruktsioon on tõenäoliselt ainulaadne, mis senini Eestis säilinud(foto 1A)

Foto 1 vaade rehele teepoolsest läänenurgast 2008 sügis.

Foto 1A vaade rehe seest säilinud katusekonstruktsioonile

² „Sangaste mõisaansambli muinsuskaitse eritingimused ja restaureerimiskontseptsioon ansambli kohandamiseks puhkekeskuseks“ Tartu 2004, ARC Projekt

OLEMASOLEV OLUKORD

Katus

Rehe katus on väga lagunenu ja vajab kiiret remonti (foto 2). Suurem osa talasid on veekahjustuste tõttu mädanenu ja allakukkumisohtlikud (foto 3). Laastukatuses pole suurt midagi alles jäänud. Allesjäänud osa on läbi mädanenu ning püsib roostetanud naeltega vaevu katusel. Talade ja toolvärkide tapid on saanud hulganist veekahjustusi ning on läbi mädanenu (foto 4,5). Kagupoolne katuseosa on kõige hullemas olukorras (foto 6). Veel 2008 a. kevadel oli see osa katusest püsti (foto 7), kuid 2008 a. suvel kukkus keskmine osa katusest kokku ja hetkel püstiolev kagupoolse otsa katusekonstruktsioon on varisemisohtlik.

Seinad

Seinad on laotud vaheldumisi tellis müüritis ja nende vahele on paigutatud risti asetsevad poolümarpalgid (foto 8), mis asetsevad otsapidi seinasoones. Osaliselt on poolpalkseinad hävinenu (foto 9) ning ülemised otsad mädanenu. Olemasolevad poolpalkseinad on hästi säilinud ja vajavad renoveerimist.

Kivimüüri osa on hästi säilinud (foto 10). Kirde- ja edelapoolsete müüripõstide ülemised osad on hakanud lagunema (foto 11,12,13). Lagunemise põhjusteks on vesi, mis pääseb kivi konstruktsioonile ligi, kuna puudub korralik katuse kate. Kivimüüritisele toetub ka katuse kandev konstruktsioon (foto 14). Selle tulemusena, et kivimüüritis laguneb, on oht katusekonstruktsiooni kokkukukkumisele, mis seabki hoone seisukorra väga avariohtlikuks.

Osaliselt on viltu vajunud ka kivist põstid ja seinad (foto 15,16) mis tuleks koheselt toetada, et vältida edasist vajumist ja sellega kaasnevat katuse konstruktsiooni lagunemist.

Põste ja seinu on üritatud parandada ja restaureerida. Kiviseinte ja põstide lähemal uurimisel on märgata, et loodepoolse kiviseina üks osa on uuesti laotud punastest tellistest, millel on kivi tootja märgistus. Loodepoolse otsa sisemist põsti on parandatud valge tellisega (foto 17) ja põsti kannale on kirjutatud teostamise aasta 1985.

Arvatav viimane remontehtustöö on küünis teostatud 1985. a., mis on siiani väga hästi säilinud ja vastu pidanud.

Vundament

Vundament on laotud maakividest (foto18). Vundamendis asetsevad tuulutused (foto19) on ääristatud punase tellisega. Vundament on hästi säilinud, kuigi on näha lagunemise märke, mille põhjustajateks on vesi ja muutlikud ilmastiku tingimused (foto 20). Märgata on ka inimtegevusejärgset lõhkumist (foto 21,22), mida on kohandatud vastavalt kasutusotstarbele. Lähemalt uurides võib märgata loomulikke lagunemise märke, mis annab märku, et aeg oleks alustada hoone tõsisema renoveerimisega (foto 23).

Uksed

Ustest on säilinud vaid uste hinged, mis asetsevad kagupoelses ja loodepoelses otsas (foto24,25).

Aknaid pole rehel kunagi olnud.

Säilinud on ka ukse kinnitus.

MUINSUSKAITSE ERITINGIMUSED

Sangaste mõisaansambelis on kultuurimälestiste registris arvel palju hooneid. Seetõttu tuleb mõisa kohandamisel ja restaureerimisel lähtuda muinsuskaitseadustest ning muinsuskaitsealistest ettekirjutustest. Tööde teostamine võib toimuda Muinsuskaitseametiga kooskõlastatud restaureerimisplaani ja uuringutele rajaneva projekti alusel. Tööde käiku peab kontrollima vastavalt litsentseeritud firma või isik, kes teostab muinsuskaitsealist järelvalvet. Tuleb koostada terviknägemus kõrvalhoonete edasise kasutamise osas ning vajadusel saavutada osapoolte vaheline konsensuslik lahendus. Praeguseks hetkeks on valminud nii lossi kui ka kõikide kõrvalhoonete kohta vastavad ehitusprojektid, millega on võimalik alustada hoonete renoveerimist.

Kuna praegust mõisaansambli olukorda ei saa lugeda kaugeltki heaks, on iga katse Sangaste mõisa taaselustamiseks igati heakskiitu vääriv. Hetkel on enamvähem heas seisus vaid peahoone, kõrvalhooned on aga oluliselt halvemas seisundis. Seda enam on vajalik kõrvalhoonete osas kiire ja otsustav lahenduse leidmine. Kindlasti oleks vajalik restaureerimistööde käigus taastada mõisasüdamele omane ajalooline miljöö, mis eeldaks esmajärjekorras hilisemalt ehitatud ning ansamblisse mittesobivate juurdeehituste likvideerimist ning olemasolevate mõisahoonete kasutuselevõttu tänapäevastes funktsioonides.

Ajalooliste hoonete kordategemisel tuleb lähtuda võimalikult palju säilitamise põhimõttest, seda eelkõige hoonete eksterjöõre, aga ka interjöõre silmas pidades. Kasutada restaureerimisel traditsioonilisi, hoonete ehitamise ajal kasutuses olnud ehitusmaterjale – puitu, põletatud tellist, lubikrohvi, looduskivi jne.

Hilisematel aegadel vahetatud aknad ja ukSED asendada originaalide koopiatega või ajastule vastavale stiilile lähedastega. Uute ehitiste rajamine, va vanade, kuid hävinenud hoonete, on mõisasüdamesse kuuluvale alale keelatud.

Kogu restaureerimis-ja remonditööde protsessi käigus tuleb lähtuda maksimaalse säilitamise printsiibist.³

---

³ „Sangaste mõisa kõrvalhoonete muinsuskaitse eritingimused restaureerimise, remondi ja projekti koostamiseks“ Tartu 2008, Arhitektibüroo SIIM & PÖLLUMAA OÜ

REHE ERITINGIMUSED

Katus - katusekonstruktsioon

- Katuse kattematerjalina tuleb kasutada laastukatust.
- Katusekonstruktsiooni proteesimisel kasutada olemasolevat tervet puitmaterjali.
- Uute katusekonstruktsioonide ehitamisel kasutatakse konstruktsioonide, diagonaalide ja talade omavahel sidumiseks tappühenduse meetodit.
- Uute katusekonstruktsioonide detailide mõõdud ja ristlõiked tuleb võtta olemasolevatelt detailidelt.

Seinad

- Seinapostide renoveerimiseks tuleb kasutada punast põletatud savitellist.
- Sideainena tuleb kasutada lubimörti.
- Puitvaheseinad tuleb taastada olemasolevate poolümarpalkide järgi.

Vundament

- Vundamendi taastamisel tuleks jälgida maakivide sobivust, üldist vundamendi proportsiooni ja mahtu.
- Vundamendi taastamisel kasutada sideainena lubimörti.
- Vundamendi tuulutusavad tuleb taastada algupäraselt (foto 19).

Uksed

- Uksed tuleb projekteerida väravaavadele stiililt sobivad.
- Säilitada algupärased väravate sepishinged (foto24,25).

KOKKUVÕTE

Rehe hoone on avariilises seisukorras ja vajab kiiret restaureerimist.

Katusekonstruktsioon on kõige halvemas olukorras, mis vajab kiiret vahetamist, et peatada lisakahjustuste teket. Katusel tuleb teostada katte vahetus, eemaldada vana laastukatus, vahetada roovitus ja paigaldada kile. Kile kinnitada liistudega sarikate pealt, mis takistaks esmase suurema vee juurdepääsu katuse konstruktsioonidele ja kivi- ning puiduseintele.

Katusekonstruktsiooni kagupoolne osa, mis on veel püsti, tuleks nummerdada ja maha võtta ning ladustada katuse alla ja katta kilega. Hilisemal konstruktsiooni taastamisel saaks tervet ja tugevat materjali kasutada uues katusekonstruktsiooni või vana konstruktsiooni proteesimisel.

Kagupoolsed müüri ja puitseina osad tuleks samuti katta kilega. Selle tarbeks tuleks ehitada seinale ja postidele peale ajutine konstruktsioon, mille peale paigaldada kile, et kaitsta kivi- ja puitseinu ilmastikuolude eest. Seinakonstruktsioonid, mis on viltu vajunud, tuleb toetada.

Välisseinte ülemised tipud, mis on murenenud ja lagunened, tuleb välja vahetada ja uuesti üles laduda, kasutades võimalikult sarnaseid materjale.

Puuduolevad puitvaheseinad tuleks algupäraselt taastada ja olemasolevad vaheseinad restaureerida.

Inimtegevuse tagajärjel lõhutud vundament taastada (foto 21,22) ja lagunened vundamendi osa renoveerida vastavalt vundamendi algsele kujule ja proportsioonidele.

Vundamendis olevad tuulutusavad renoveerida vastavalt säilinud tuulutusavadele (foto 19).

Hoone remondi-restaureerimisprojekt tellida selleks vastavat tegevusluba omavalt projekteerimisfirmalt ja kooskõlastada Muinsuskaitseametiga. Restaureerimistöode ajaks on kohustuslik tellida muinsuskaitsealine järelevalve, selleks vastavat tegevusluba omavalt ettevõttelt. Järelevalvet teostav isik koostab järelevalve aruande. Muinsuskaitse eritingimused kehtivad kaks aastat alates kooskõlastamise kuupäevast.

KASUTATUD KIRJANDUS JA TEISED ALLIKMATERJALID

1. „Sangaste mõisaansambli muinsuskaitse eritingimused ja restaureerimiskontseptsioon ansambli kohandamiseks puhkekeskuseks“ Tartu 2004, ARC Projekt
2. „Sangaste mõisa kõrvalhoonete muinsuskaitse eritingimused restaureerimise, remondi ja projekti koostamiseks“ Tartu 2008, Arhitektibüroo SIIM & PÕLLUMAA OÜ

FOTODE NIMEKIRI

- Foto 1 vaade reहेle teepoolset l  ne nurgast 2008 sügis.
- Foto 1A vaade reहे seest säilinud katusekonstruktsioonile.
- Foto 2 vaade reहेle teepoolset l  ne nurgast 2008 talv.
- Foto 3 vaade seest lagunevale konstruktsioonile 2008 veebruar.
- Foto 4 vaade reहे katusekonstruktsiooni mädanenud talale.
- Foto 5 vaade katusekonstruktsiooni tala tapi  henduse pesale, mille tapi  hendus on mädanenud.
- Foto 6 vaade seest kagupoolse p  sti oleva katusekonstruktsioonist
- Foto 7 vaade kagust, terve katusekonstruktsiooniga veebruar 2008.
- Foto 8 vaade seest puidust vaheseintele.
- Foto 9 vaade puuduolevatele seinte osadele.
- Foto 10 vaade kagupoolsele kivi seintele.
- Foto 11 vaade kirdest lagunevale posti otsale.
- Foto 12 vaade seest kagupoole lagunevale posti otsale.
- Foto 13 vaade seest edelasuunas lagunevale posti otsale.
- Foto 14 vaade edela seina m   rlatile.
- Foto 15 vaade viltu vajunud loode otsa seina postile.
- Foto 16 viltu vajunud sisemine post kagupoolses otsas.
- Foto 17 parandatud sisemine post loodepoolses otsas koos aasta arvuga 1985.
- Foto 18 kirdepoolse seina vundament.
- Foto 19 kirdepoolse seina vundamendi tuulutussava.
- Foto 20 kirdepoolse seina vundamendi lagunenu osa.
- Foto 21 lõhutud vundament edelaküljel loodepoolses otsas.
- Foto 22 lõhutud vundament edelaküljel keskmes.
- Foto 23 lagunev vundament kirde- ja loodenurgas
- Foto 24 loodepoolse ukseava säilinud uste hinged.
- Foto 25 kagupoolse ukseavade säilinud uste hinged.
- Foto 26 ukse hing.

Foto 2 vaade rehele teepoolsest läänenurgast 2008 talv.

Foto 3 vaade seest lagunevale konstruktsioonile 2008 veebruar.

Foto 4 vaade rehe katusekonstruktsiooni mädanenud talale.

Foto 5 vaade katusekonstruktsiooni tala tapiühenduse pesale, mille tapiühendus on mädanenud.

Foto 6 vaade seest kagupoolse püstioleva katusekonstruktsioonist.

Foto 7 vaade kagust, terve katusekonstruktsiooniga veebruar 2008.

Foto 8 vaade seest puidust vaheseintele.

Foto 9 vaade puuduolevatele seinte osadele.

Foto 10 vaade kagupoolsele kiviseintele.

Foto 11 vaade kirdest lagunevale posti otsale.

Foto 12 vaade seest kagupoole lagunevale posti otsale.

Foto 13 vaade seest edelasuunas lagunevale posti otsale.

Foto 14 vaade edela seina müürilatile.

Foto 15 vaade viltu vajunud loode otsa seina postile

Foto 16 viltu vajunud sisemine post kagupoolses otsas

Foto 17 parandatud sisemine post loodepoolses otsas koos aasta arvuga 1985

Foto 18 kirdepoolse seina vundament

Foto 19 kirdepoolse seina vundamendi tuulutusaava

Foto 20 kirdepoolse seina vundamendi lagunenu osa

Foto 21 lõhutud vundament edelaküljel loodepoolses otsas

Foto 22 lõhutud vundament edelaküljel keskmes

Foto 23 lagunev vundament kirde ja loode nurgas.

Foto 24 loodepoolse ukseava säilinud uste hinged.

Foto 25 kagupoolse ukseavade säilinud uste hinged.

Foto 26 ukse hing.